

Передмова

Рівно 150 років тому народився патріарх і теоретик японського натуралізму, літературного мейнстріму перших десятиліть ХХ століття, Таяма Катай (1872–1930). До історії літератури Японії він увійшов реформатором японського письменства і мови, прибічником просвітництва та європеїзації японського суспільства порубіжжя ХІХ–ХХ ст., невтомним дослідником внутрішнього світу людини та сміливим і відвертим літератором.

Катай (справжнє ім'я — Рокуя) був другим сином у давній самурайській родині з роду Акімото. Він народився в містечку Татебаяші (префектура Гунма) невдовзі після проведення в Японії радикальних соціальних реформ і розформування самурайства як суспільного класу, внаслідок чого більшість представників військової еліти позбулися не тільки всіх привілеїв, але навіть можливості утримувати свої сім'ї на платню за службу в місцевих магнатів і можновладців *даймьо*. Можливо, із цієї причини 1876 року батько майбутнього письменника вступив на офіцерську службу до департаменту столичної поліції та перевіз усю родину до Токіо. У квітні 1877 року він загинув під час останнього повстання самураїв (відоме як Садумське повстання) проти нового уряду, і сім'я мусила повертатися до рідного міста. Вдруге Катай приїхав у Токіо з братом і сестрою взимку 1881 року та став помічником у книгарні «Юріндо» на Кьо-баші, але справи там не склалися, і в травні наступного року п'ятнадцятирічний юнак повернувся додому.

Катай отримав класичну для самурайського нащадка освіту: деякий час він відвідував школу Ашікага неводалік

від домівки, з дванадцяти років вивчав китайську поезію у приватній школі конфуціанця Йошіда Шокен (його старший брат очолив школу у 21 рік), а в чотирнадцять підготував власну збірку китайських віршів. У столиці він опановував абетку японської поезії при школі Кеен, яка на ті часи була однією з найвпливовіших у Токіо, а також знайомився з європейським письменством (найімовірніше в перекладах).

Літературний шлях Таяма розпочався в 1891 році, коли той після чергового переїзду до Токіо став учнем Одзакі Коію (1868–1903) — найпопулярнішого автора тієї доби, одного із засновників молодіжного літературного угруповання «Друзі тушечниці» і головного редактора їхнього журналу під самобутньою назвою «Усіяке дрантя». Однак це знайомство, яке фактично стало перепусткою до літературного світу Японії, було короткотривалим: через непорозуміння з наставником Таяма невдовзі перейшов від Одзакі в учні до письменника і перекладача Емі Суїн (1869–1934). Під керівництвом останнього він надрукував своє перше оповідання «Баштан» (1891) і вже з наступного року підписувався псевдо Катай.

У 1896 році Таяма приєднався до молодіжної літературної спілки «Світ літератури» («Бунгаку-кай»), де близько зійшовся з Кунікіда Doppo (1871–1908), який відкрив йому світ французького письменства, зокрема творчість Гі де Мопассана, а також із Шімадзакі Тосон (1872–1943). Згодом їх трьох пов'язували не тільки дружні стосунки: вони виявилися головними теоретиками й апологетами натуралістичної школи в Японії. Вірогідно, саме в цей період Таяма ознайомився зі статтею «Експериментальний роман» (1880) Еміля Золя.

Одружився Таяма в лютому 1896 року, а у вересні за рекомендацією письменника і редактора Охаші Отова (1869–1901) був прийнятий штатним співробітником до видавництва «Хакубункан» (засноване 1887 року), яке, окрім періодики з політики, комерції та науки, видавало також літературні журнали та, зокрема, друкувало твори письменників-початківців. Наступного року Таяма у співавторстві зі своїми друзями — Кунікіда Doppo та майбутнім засновником етнографічних студій у Японії Янагіта

Слово від видавництва

Під час перекладу, окрім офіційно зареєстрованих назв столиць (Токіо і Кіото), перекладачка послуговувалася не успадкованим від радянських часів правописом, а наближеним до фонетичного звучання японської мови транслітератом японських імен, географічних назв, а також культурних та історичних реалій. Після проведення низки спільних досліджень японістів і україністів Київського національного університету ім. Тараса Шевченка новий правопис був укладений, затверджений і рекомендований кафедрою мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка у 2011 році.

Однак під час перекладу повісті «Постіль» саме через збереження традиційного й не зовсім коректного написання столиці Токіо доводилося відступати від оригіналу й позначати місто, не називаючи його. Справа в тому, що в оригінальному тексті Токіо — ім'я головного героя, а столицю Японії японською вимовляють як Токьо (Кіото, відповідно, буде Кьото). Отже в читача японського тексту навіть на фонетичному рівні збігів не відбувається, проте в перекладі доводилося постійно конкретизувати ситуацію.

Окрім цього, з метою уникнути викривлення японських імен, вони не відмінюються та подані на японський згиб — спершу прізвище, потім ім'я.

Постіль

01

Він вирішив спуститися пологим схилом, шляхом, що веде від узвозу Кірішітан-дзака до Гокуракусуї вздовж річки Коїші. Дорогою він міркував: «Ось до чого дійшли мої стосунки з нею. Як подумаю, що мені вже тридцять п'ять і в мене троє дітей, то дурнем собі здаюся. І все ж... І все ж... Та якщо це справді так? А що, коли ці її почуття — і не кохання зовсім, а просто прив'язаність?»

Листи, сповнені почуттів. Ні, їхній зв'язок аж ніяк не був звичайним. Так, у нього є дружина, є діти, є друзі й знайомі, є рідня, а з нею — взаємини учителя й учениці. Ні, він не поринув у палахке кохання, тільки у грудях стукотить під час бесід і очі блищать, коли дивиться на неї, а насправді ж — лютий буревій чаїться насподі. Здавалося, якби випала слухна нагода, то цей буревій, що на самісінькому дні, миттєво набравши силу, мигцем стер би і дружину з дітьми, і світло, і мораль, і стосунки між учителем і ученицею. Принаймні він вірив у це. Поза тим, після того, що сталося два-три дні тому, вона, певне, брехала про свої почуття. Однак сам він як літератор міг аналізувати лише свій душевний стан, а от із психікою молодої жінки було розібратися не так уже й легко. Її тепла й радісна люб'язність — це лише прояв особливої жіночої натури; і вираз немов замилюваних красою очей, і м'яка зворушеність у поведінці — усе це, можливо, несвідоме, ненадумане, подібне до стану людини, розчуленої спогляданням живих квітів. Навіть якщо припустити, що дівчина його любить, він учитель, а вона учениця; він обріс дружиною і дітьми, а ця молода жінка — красива юна квітка, що ось-ось зацвіте; вони обое

неодмінно мали б усвідомлювати це. Та навіть більше: для нього так і залишилося загадкою, чому вона у сповненому пристрасті листі відкрито й приховано скаржилася на душевні муки, схожі на ті відчуття, коли природні сили покидають тіло. Чи можна збагнути стриману жіночу натуру? Можливо, ця молода жінка саме через таку природу своєї психіки зневірилась і пішла на те, що сталося.

— Прогавив свій шанс, йолопе! Вона вже належить іншому! — не зупиняючись, він кричав на повний голос і рвав на собі волосся.

У смугастому костюмі із чесаної вовни та солом'яному капелюхові він спускався пологим схилом, спираючись на палицю із чорничної верби. Була саме середина вересня, все ще стояла нестерпна спека, але в повітрі вже розливалася осіння свіжість і прохолода, темна зелень впадала в очі й збуджувала емоції. Навпроти рибних крамничок, кнайп, магазинчиків із усілякою всячиною у провулку стояла чи то храмова брама, чи то дерев'яний одноповерховий житловий будиночок; нижня частина вулиці Хісаката була наповнена чорним димом від труб численних заводів. На другому поверсі одного із цих самих заводів, у кімнаті в європейському стилі, куди він щодня приходив у першій половині дня, у самому центрі кімнати розміром у десять татамі¹ стояв великий стіл, поруч із ним — висока європейська книжкова шафа, повністю набита різного штибу посібниками з географії. За дорученням одного видавництва він редагував посібники з географії. Літератор займається редагуванням посібників із географії! На цю роботу він погодився через інтерес до географії, хоча й не сказати, що був надто вдоволений. У глибині душі йому було нестерпно боляче від то провальних, то схвальних літературних оглядів, діяв душевний біль через те, що він і досі не мав нагоди докласти зусиль і завершити хоча б ще один твір; боліло через образливу критику, яку щомісяця друкували молодіжні журнали, через усвідомлення того, що одного дня він усе ж таки мусить це зробити. Суспільство розвивалося з кожним днем дедалі більше. Трамваї в Токіо змінили сполучення. Студентки стали сміливішими, змінилися настільки, що навіть якби хтось, кому до серця старі порядки, захотів помилуватися старомодною дівчиною, то й не знайшов би

¹ Татамі — японська плетена (як правило, з рисової соломи) циновка для покриття підлоги. Середній розмір — 91×182 см, тобто довжина завжди вдвічі більша за ширину. І досі татамі є одиницею вимірювання житлової площі. — Тут і далі примітки перекладачки.

такої. Молодь є молодь, хай би що він робив — чи то міркував про кохання, чи то обговорював літературу, чи то вів бесіди про політику, — у нього щоразу лишалося таке відчуття, що між ними величезна відстань, що ніяк вони не досягнуть точки перетину.

Кожного дня він механічно йшов тією самою дорогою, проходив крізь ту саму велику браму, минав той самий вузький коридор, де можна було почути, як рухаються машинні колеса, та бив у ніс запах поту майстрових, і ледь помітно привітавшись із людьми з контори, з тупотінням підіймався довгими й вузькими сходами до кімнати, яка освітлювалася зі сходу та півдня саме тоді, коли післяобіднє сонце палить найбільше, через що там стояла нестерпна спека. Служка був ледачий і не прибирав там, тому пил на столі лежав білими ковтунами, було незатишно. Сівши на стілець і викуривши сигарету, він підвівся й, діставши із шафи товсті книжки зі статистики, мапи, довідники і посібники з географії, тихо взявся продовжувати написане напередодні. Протягом останніх двох-трьох днів думки його були геть розхристані й робота ніяк не просувалася. Напише рядок, зулицяється і думає про те, що написав. Знову пише рядок, знову зупиняється, знову пише і знову зупиняється — і так раз-у-раз. Думки, що з'являлися в голові, були фрагментарними, роз'ятряними, раптовими, сповненими відчаєм. Несподівано, можливо, через схожість згадалися «Самотні» Гауптмана.² Ще раніше він думав, чи не включити до навчальної програми дівчини цю п'єсу. Хотів розповісти їй про душевний стан і муки Йоганнеса Фоккерата. Він читав що п'єсу роки три тому, коли і помріяти собі не міг її існування, але вже тоді почувався самотнім. Токіо не порівнював себе з Йоганнесом, але глибоко відчував, що якби існувала схожа на Анну жінка, його занурення в подібний драматизм було би природним. «Тепер я не можу бути навіть Йоганнесом», — подумав він і глибоко зітхнув.

Звичайно ж, він не розповідав їй про «Самотніх», але розповідав про «Фауста» Тургенєва. Він бачив, як у його кабінеті в чотири з половиною татамі, у світлі лампи недосвідчене серце молодої жінки наповнювалося захопленням яскравою розповіддю про кохання, сповнені почуттів очі ще більше сяли глибоким смислом. Її вишукану модну

² «Самотні» — п'єса німецького письменника Гергарта Гауптмана (1862–1946), чия творчість мала надзвичайний вплив на формування світогляду та літературних смаків молодого покоління японських літераторів кінця XIX — початку XX століть, зокрема й самого Таяма Катай.

Світанок

01

Другий поверх будинку виходив на річку. Там родина, що відїжджала, чекала на завершення приготувань човна⁸² до подорожі. Залишки спекотного липневого дня виблискували на синяві потоку, який обмивав порослий бамбуком берег.

У прохолодному затінку від дерев стояли на кігві, немов намальовані, з пів дюжини японських човнів. На одному з них уже сушилося розправлене вітрило, з берега поспіхом занесли багаж. Черепицю, деревину, рис і пшеницю вантажили на човни, які ходили по річці туди-сюди, щоб потім усе це разом доставити до столиці. Навпроти, через річку — містечко Фунабаші, крізь нього прокладено дорогу префектурного значення до інших міст, і коли тут проходять в'ючаки з фургонами, у тихому ранковому повітрі лунає грюкотіння по мостових дошках.

Відразу під мостом п'ять чи шість керманічів цих човнів будували з бамбуку сплав.

— Стара, а чи не сходити тобі по-маленькому? На човні вже надто незручно буде... — сказав лисуватий дід років сімдесяти сліпій бабці, яка сиділа поруч із ним і виглядала років на шістьдесят п'ять-шість.

— І то правда, незручно буде. Тож зводи мене, — і стара з дідом під руку тихенько подалися довгою верандою.

— Ви завжди допомагаєте мені... — мовив старий, який це бачив, жінці поруч із ним; йому було вже за шістьдесят, їй на вигляд — п'ятдесят два чи три.

Жінка була цілковито поглинута турботами про літнє подружжя і дітей. Проте також мусила давати вказівки

й щодо вантажу. Крім того, треба було приділити увагу й тим, хто прийшов їх провести. Додавалися й тенета різних спогадів, що наринають у моменти, коли маєш їхати з місця, де прожив довгий час.

— Я б так уже не зміг, — сказав старий, помітивши, як молодший із братів, якому нещодавно виповнилося одинадцять, швидко спускається до води.

— Тадаші, біля річки небезпечно!

Хлопчика, вдягненого в білий із плямистим візерунком одяг і підперезаного мусліновим паском, це не зупинило, і він квалливо спускався на берег річки. Позаду нього — його шістнадцятирічний брат. На приткнутий до берега човен уже наскладали речі, серед яких була довга жаровня хібачі й комод для чайного начиння; тривалий час вони були в чайній кімнаті їхнього сільського будинку.

— Он той човен — наш! — сказав старший брат молодшому.

— Де? Котрий?

— Цей. А то не хібачі на ньому?

Капітаном човна був чоловік середнього віку з гноїстими очима, зараз цей молодий капітан сумлінно заносив вантаж на човен. Його дружина, зібравши волосся в пучок, старанно опікувалася циновками з місканту та парусиною.

Родина, що відїжджала, походила зі старого замкового містечка, приблизно за один рі звідси. І старенькому подружжю, і господині (їхній невістці) було гірко розлучатися з близькими людьми та землями, на яких вони при звичайнісіньких жити за довгі роки. «Не хочу їхати до Токіо й жити в незнайомому місці! — приказувала сліпа бабця. — Нехай багаторічна важка праця нашого сина й не принесла жадааних плодів, нехай він у скрутї, хоч і отримує платню щомісяця, але мене тішить, що він запросив нас до себе. Токіо — це будинок на камінні,⁸³ і навіть за одну ніч там усе одно треба заплатити. Хай би якою старою та занедбаною була наша домівка, але як же солодко простягнути ноги і спати у власному будинку!» Невістка казала те саме. Сліпа бабця хвилювалася за сина: хоч він і не без грошей, та жити у столиці одному без підтримки важко. Їхали вони й заради хлопчиків, щоб ті мали шанс вибитися в люди.

⁸² Традиційне японське вітрильне судно.

⁸³ Стародавній спосіб зводити будинки без фундаменту, встановлюючи опорні стовпи на величезні камені, заглиблені в землю. Це давало можливість повністю розбирати та перенісучувати будівлі з місця на місце, а також було своєрідним способом сейсмоізоляції. Однак у цьому випадку йдеться про укоріненість, звичку жити на одному місці, а також стабільність.